

TÜRKİYE'DE KALAN ERMENİ NÜFUS

Doç. Dr. Muammer DEMİREL*

ÖZET

1915 yılında Ermeni olaylarının önlenemez bir boyuta gelmesi ile Osmanlı Hükûmeti, Ermenileri savaş bölgelerinden uzaklaştırmak için Tehcir Kanunu çıkartmıştır. Tehcir Kanunu İstanbul, İzmir, Kütahya, Balıkesir gibi güvenli yerlerde bulunan Ermenilere uygulanmamıştır. Ayrıca Tehcir bölgelerinde de güvenilir, sanatkâr ve ticaret erbabı olan ve kadın, kimse-siz çocuk ve yaşlı Ermeniler göç ettirilmemiştir. Müslüman komşularının sakladıkları Ermeniler de tehcire tabi tutulmamıştır.

1918'de Tehcir edilen Ermenilerin memleketlerine geri dönmeleri için kanun çıkarılmıştır. Bundan sonra da eski yerlerine dönen Ermeniler olmuştur.

1927 yılında yapılan nüfus sayımında din ve milliyet istatistikleri de yapılmıştır. Bu sayıma göre Türkiye'de yaşayan Ermenilerin sayısı takriben 140 000'dir. Bu tarihten sonra da Ermeniler ülke dışına göç etmeye devam etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler

Ermeni, Ermeni Tehciri, Tehcir Edilmeyen Ermeniler, Hıristiyan, Osmanlı Hükûmeti, Nüfus Sayımı.

* Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

THE ARMENIAN POPULATION IN TURKEY

ABSTRACT

By the time Armenian events could not be prevented, Ottoman Government passed the Deportation Law for Armenian citizens in 1915. The Deportation was not applied for Armenians in some provinces, İstanbul, İzmir, Kütahya, Balıkesir ect. Furthermore, Some Armenians who were trustworthy, craftsmen, merchants, homeless children, women and old Armenians were not deported in deportation districts. Some Armenians were hidden by some Muslims in their houses.

Ottoman Government passed a law to return to home for Armenians in 1918. So some Armenians returned to their home.

The religines and nations were counted the statistical information as for religians and nations was obtained thruh the census of 1927. According to this census, There were approximately 140.000 Armenians. After 1927, Armenian people contiuned emigrating emigration from Turkey to other countries.

Key Words

Armenian, Christian, Armenian Deportation, Non Deported Armenians, Ottoman Government, Census.

Bugüne kadar Ermeni nüfus ile ilgili bir çok yazı yazılıp değerlendirme-ler yapıldı. Fakat Anadolu'da kalan ve günümüzde de hala kendi yerlerinde ve yurtlarında yaşayan Ermenilerle ilgili pek az değerlendirme yapıldı. Bu nokta üzerinde yerli ve yabancı belgelerin ışığında bir değerlendirme yapacağız. Bu konuya geçmeden önce nüfus istatistikleri üzerine değinmek istiyorum. Ermeni Patrikliği'nin istatistiklerine göre 1912 yılında Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni nüfus 2 100 000 olarak gösterilmektedir. Bu nüfusun yaklaşık yarısı *Altı Vilayet* olarak adlandırılan Erzurum, Van, Bitlis, Mamüretü'l-aziz (Elazığ), Diyarbakır ve Sivas vilayetlerinde ve diğer yarısı da İstanbul, Kilikya ve diğer bölgelerde gösterilmektedir.¹ Patrikhane istatistiklerinin oluşturulmasında her hangi bir sayım yapılmadığı ve verilerin bu bakımdan şüpheli olduğunu vurgulayan McCarthy, Türkiye'deki nüfus üzerine detaylı incelemeyi yapan bir bilim adamı olarak, Patrikhane istatistikleri için şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

*“Ermeni Patrikliği'nin istatistikleri ve onları takip eden tüm istatistikler, istatistiği belgelerin normal bir yayınının parçası olarak değil de polemige açık belgelerin bir bölümü olarak resmi şekilde takdim edilmişlerdir. Bunlar sadece Ermeni Bağımsızlığını desteklemek için kullanıldılar.”*²

Osmanlı Devleti'nin 1912 ve 1914 yıllarındaki istatistiklerinde Türkiye'deki Ermeni nüfus takriben 1 500 000 olarak verilmiştir.³ Osmanlı kayıtlarında da hatalar olabileceği tabiidir. Bugün bile nüfus sayımlarında hatalar yapıldığını göz önüne alınırsa o günkü kayıtların tam doğru olamayacağını söylenebilir. Fakat Osmanlı kayıtlarının Ermeni Patrikhanesi ve diğer başka kayıtlardan daha fazla gerçeği yansıttığını iddia edebiliriz. Çünkü Osmanlı Devleti, nüfus sayımlarını, Osmanlı tarihi ile biraz olsun ilgilenenlerin bildiği gibi, esasında vergi ve asker toplamak maksadı ile yapmakta idi.

Birinci Dünya Savaşı içinde Ermenilerin ayaklanmaları sonucu çıkan büyük olayların önüne geçmek maksadı ile Osmanlı Hükûmeti, Tehcir kanununu çıkararak önce Doğu Anadolu ve sonra da diğer bölgelerdeki Er-

¹ Justin McCarthy, **Muslims and Minorities: The Populatoin of Ottoman Anatolia and the End of the Empire**, New York, London 1983, s.50. Bu eser Türkçe'ye çevrilerek yayınlanmıştır.

² McCarthy, **Muslims and Minorities**, s.55.

³ McCarthy, **Muslims and Minorities**, s.102-104.

meniler güneye Suriye bölgesine göç ettirilmişlerdi. Ermenilerden bir kısmı daha savaş başlamadan ve başladığı sırada göçe kadar Rusya'ya ve Rusya'nın işgalindeki Van gibi işgal altındaki bölgelerine göç etmişler veya Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak için Rus ordusuna gönüllü yazılmışlardı. Osmanlı Devleti'nin güney bölgesine göç ettirilen ve yukarıda bahsettiğimiz daha önce göçen Türkiye Ermenilerinin büyük bir kısmı Rusya, Amerika ve Avrupa ülkelerine göçmüştür. Bir kısmı da maalesef gönüllü oldukları cephelerde veya dahilde çıkarılan ayaklanmalarda girdikleri çatışmalarda, göç yollarında, ve göç bölgelerinde salgın hastalık ve sair nedenlerden ölmüştür. İstanbul, İzmir ve Antalya Ermenilerine tehcir uygulanmadığı için yerlerinde kalmışlardır. Ancak onlardan da terörist eylemlere karışanlar ve gönüllü olarak İtilaf ordularına katılanlar olmuştur. Bu eylemlere hazırlık yaptığı Osmanlı güvenlik kuvvetleri tarafından tespit edilenler tutuklanmıştır.

Ermeni Tehciri bazı şehir ve kasabalarda uygulanmamıştır. Ermeni Tehciri uygulanmayan şehirlerin başında İstanbul gelmektedir. İstanbul'da 24 Nisan 1915 tarihinde tutuklanarak sürgüne gönderilen Ermeni komite liderleri ve bazı ihtilalci liderlerden 265 kişi idi. Daha sonra da birkaç tutuklanma oldu. Fakat İstanbul Ermenileri hiçbir şekilde rahatsız edilmeyerek yerlerinde iş ve güçlerinin başında kaldılar. Hatta savaşın devam ettiği yıllarda memur olan Ermeniler görevlerine devam ettiği gibi devlet işlerine yeni Ermeni memurlar da alınmıştır. İstanbul'daki Ermeni nüfus, Anadolu'dan gelen yaklaşık 15.000 Ermeni'yi de evlerinde saklamışlardı. Bu saklananların büyük çoğunluğunu genç erkekler oluşturuyordu, bunlar komiteci idiler ve silahlanmakta idiler.⁴

İzmir, Balıkesir,⁵ Antalya⁶, Aydın⁷ vilayetleri ile Kütahya sancağı⁸ ve Konya'nın Ereğli kazası Ermenilerine tehcir uygulanmamış ve yerlerinde

⁴ Arşavir Şiraciyen, **Bir Ermeni Teröristin İtirafı**, (Çeviren: Kadri Mustafa Orağlı), İstanbul, 1997, s.54-61.

⁵ BOA, DH.ŞFR, 63/37; BOA, DH.ŞFR, 63/137.

⁶ BOA, DH.ŞFR, 55/59.

⁷ Davut Kılıç, "1915 Sevk ve İskan edilmeyen Ermeniler", **Bilim ve Akıl Aydınlığında Eğitim Dergisi**, Sayı:38 (Nisan 2003).

⁸ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim C.1 (1888-1922)**, (Yayıncı: Erol Şadi Erdinç), İstanbul, 1997, s.400; Levon Panos Dabağyan, **Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 2001, s.158.

kalmışlardı. Tehcir kanunu çıktığında Ereğli'nin Türk halkı, birkaç ayrılıkçı Ermeni'nin dışında Ereğli Ermenilerinin tehcirine karşı çıkmış ve hükümet yetkilileri de Ermenileri yerlerinde bırakmış.⁹ Ahmet Emin Yalman tehcir-den sonra gittiği Kütahya'da Ermenilere tehcir uygulanmadığına dair hatıralarında “*Mutasarrıf olan şair Faik Ali Bey'in tehcir emrini kağıt üzerinde bıraktığını ve Kütahya Ermenilerinin tam bir huzur içinde yaşamaya devam ettiklerini gördüm*” diye yazmaktadır.¹⁰

Tehcir uygulanan yerlerinde de istisnai olarak bazı Ermeni vatandaşlar göç ettirilmemişti. Bunlar güvenlik kuvvetlerinin çok itimat ettiği erkekler, kimsesiz kadın, yaşlı ve çocuklardı. Bunlardan başka mahalle ve semtindeki Türk komşuları tarafından saklanmak sureti ile yerlerinde kalan Ermeni vatandaşlar da vardı. Bunlardan bazıları zaman içinde Müslüman olmuş, bir kısmı da Hıristiyan olarak kalmışlardı.. Bazı ileri gelen Müslümanlar, Ermenilerden kendilerinin hizmetçileri veya eşleri gibi göstermek sureti ile saklamışlardı. Osmanlı Hükümeti, başlangıçta ihtida (din değiştirme)eden Ermenileri iyi karşılayıp yerlerinde kalmaları hususunda vilayetlere talimat vermişse¹¹ de daha sonra bunun istismar edildiği anlaşılmış olduğundan bunların hiç bir surette saklanmayarak göç ettirilmelerine karar verilmişti.

Dahiliye Nazırı Talat Paşa 1 Temmuz 1915 (18 Haziran 1331) tarihinde vilayetlere gönderdiği bir genelgede, göç ettirilen Ermenilerden bazılarının toplu veya tek tek ihtida ettikleri ve bu suretle memleketlerinde kalmanın çarelerine baktıkları, din değiştirme bir kanaatin sonucu olduğundan bu şekildeki din değiştirmelere güvenilemez olduğundan ve eskiden beri kendi menfaatlerini sağlamak için bu yola baş vuranlar olmuştur ve bunlar daha sonra fesat çıkarmaktan geri durmamışlardır. Bunlara kesinlikle güvenilmemeli ve göç ettirilmelidirler diye talimat vermiştir.¹² Ayrıca bazı varlıklı Müslüman aileleri, Ermeni erkekleri hizmetçi ve hanımları eş ola-

⁹ Sarkis Çerkezyan, *Dünya Hepimize Yeter*, İstanbul, 2003, s.71-72.

¹⁰ Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim...*, C.1, (1888-1922), s.400.

¹¹ BOA, DH.ŞFR, No.54/100, Dahiliye Nezareti'nden Van, Trabzon, Erzurum, Bitlis, Ma'müretü'l-aziz, Diyarbakir ve Sivas valileri ile Canik Mutasarrıfına ismen şifreli olarak 22 Haziran 1915 (9 Haziran 1331) tarihinde gönderilmiştir.

¹² BOA, DH.ŞFR, No.54/254.

rak göstermek suretiyle yanlarında saklamışlardı.¹³ Bütün bunlar Osmanlı Hükümeti'nin bilgisi dahilinde yapılmıştı.

Tehcir kararının en sıkı bir şekilde uygulandığı doğu vilâyetlerin de bile sanat ve uzmanlığına ihtiyaç duyulanlar göç ettirilmemiş. Ayrıca bazı yerlerde Türk halk, sevdiği ve güvendiği komşuları, dostları ve iş ortakları olan Ermenileri mahalle ve evlerinde saklamışlardı. Savaştan sonra doğu vilâyetlerinde yerlerinde eskiden kalma bir çok Ermeni grupları mevcuttu ve bunlar iş ve sanatlarına devam etmekte idiler.¹⁴ Erzurum ve Bitlis vilâyetleri Şubat 1916'da Rus işgaline uğradığı zaman buralarda yaşayan binlerce Ermeni Rusya tarafında kalmıştı ve bu durumdan İstanbul Hükümeti de haberdardı.¹⁵ Bu durumu bir İngiliz belgesi teyit etmektedir.İngiltere'nin Batum Kosolosu P. Stevens, 25 Şubat 1916'da Hükümeti'ne verdiği raporunda Rusya tarafından Erzurum ve Muş'un işgalinde buralarda binlerce Ermeni bulunduğu ile ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir:

“Kafkasya gazetesi, Kafkasya Göçmen Yardım İşleri'nde önemli hükümet temsilcisi General Tamamshev'e Ermeni Hayır Cemiyeti tarafından, Erzurum'un Ruslar tarafından işgalinde bölgede yoksul, yarı aç ve acınacak durumda büyük bir Ermeni topluluğunun sağ olarak bulunduğu hakkında bilgi verdiğini ilan etti.

Onlar, derhal çok miktarda her türlü yiyecek, giyecek ve diğer yardımlara ihtiyaç duyarlar.

Onların ihtiyaçları o kadar acil idi ki General'den istenilen iki vagon giyecekler mültecilerin kullanımı için bu ayın yirmisinde Kars'a yollandı, oradan Erzurum'a kağı arabalarıyla taşınıldı.

Erzurum şehrinin sağlıksız durumunun korkunç olduğu rapor edildi. Tifo şehirde büyük öldürücü korkunçluktur ve moraller çok düşüktür.

Tiflis'deki Piskopos Mesrop'un Hınıs'daki bir Ermeni Drujina (Gönüllü Alayı)'nın temsilcisinden aldığı etkileyici rapora göre, çoğunluğu kadın

¹³ Genelkurmay ATASE Arşivi, K.2835, D.127, F.1/19.

¹⁴ Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim...*, C.1, (1888-1922), s.400.

¹⁵ BOA, DH.ŞFR, No.63/50, Dahiliye Nazırı Talat Paşa, 19 Nisan 1916 (6 Nisan 1332) tarihinde Erzurum ve Bitlis valilerine gönderdiği şifreli telgrafta, “*Vilâyet dahilinde sevk edilmeyerek kalmış olan Ermenilerin ordunun geri çekildiği esnada ne olduklarının iş'arı (bildirilmesi)*”ni istemişti.

ve çocuk (yetim) olan 1000 mülteci komşu köyden oraya gelmişlerdi. Bu mültecilerin 275'ini kağıt arabaları ile Kafkasya'ya gönderildi.

Hınıs-Kale'ye mültecilerin toplanması hızlı bir şekilde artıyordu ve sıcak giysi ihtiyaçları çok büyük idi.

Drujina Komutanı gönderdiği mektubunda, göçmenlerin acil ihtiyaçlarını karşılamak için Mülteci Yardım Komitelerinin temsilcilerini göndermede zaman kaybetmeden acilen hareket etmek zorunda olduklarını bildirmiştir.

Erzurum ve Muş bölgelerinden mülteci yığınları Sarıkamış'a gelmeye devam ediyorlar.Onların gelişlerinde çok hastalık ile tamamen yoksul olduklarının rapor edildiğini söylemek gereksizdir.

Sayıları ile ilgili bir fikir vermek imkansızdır. Onların çeşitli bölgelerden Kafkasya'ya geliyor oldukları söylenilir.”¹⁶

Konsolos raporunda da anlaşıldığı gibi savaş içinde bulunan Doğu Anadolu'da bile Ermenilerden tehirden geri bırakılanlar olmuştu. Bu durumdan açıkça anlaşılıyor ki yetkililer güvendikleri Ermenileri erkek ve kadın ayırtmadan sevk etmemişlerdi. Raporda bunların Kafkasya'ya gittikleri belirtiliyorsa da bunlar daha sonra yerlerine dönmüşlerdir. Bahsedilen yoksulluk ise o günkü Anadolu'nun top yekun kaderi idi.

Bu arada Osmanlı Hükûmeti, güvenilir tüccar,¹⁷ trenlerde çalışan memur ve hizmetliler ile onların aileleri,¹⁸ kimsesiz kadın ve çocuklar ile hasta ve yaşlı olan Ermenileri tehirciye tabi tutmamıştı. Yetim Ermeni çocukları Devlet Yetimhanelerine yerleştirilmişler veya yabancıların kurduğu Misyoner yetimhanelerinde kalmalarına müsaade edilmişti. Bunlardan Si-

¹⁶ FO, 371/2768, No.52366.

¹⁷ BOA, DH.ŞFR, No.54/284, Talat Paşa imzası ile 4 Temmuz 1915 (21 Haziran 1331) tarihinde Trabzon, Sivas, Diyarbakır ve Ma'mûretü'l-azîz vilayetleri ile Canik Mutasarrıflığı'na gönderilen şifrede “İhrac olunacak Ermenilerden komitecilerle hükümetce muzîr tanınmış eşhasın aileleriyle birlikte tebdil edilmek (uzaklaştırılmaları) ve kendi işleriyle meşgul tüccar ve esnafın vilâyet/livâ dahilinde kasabaları tebdil edilmek (değiştirilmek) üzere alınulması münasib görüldüğünden ba'dema (bundan sonra) o suretle hareket olunsun.” Talimatı verilmiştir.

¹⁸ BOA, DH.ŞFR, No.55/48, 17 Ağustos 1915 (4 Ağustos 1331) Dahiliye Nezareti'nden Adana, Ankara, Aydın, Beyrut, Halep, Hüdavendigâr, Suriye, Konya, İzmit, Zor, Karesi, Kuds-i Şerif, Karahisar-i Sahib, Eskişehir, Niğde ve Kütahya Mutasarrıflıkları'na.

vas'taki Öksüz hane öğretmen ve çocuklarının orada kalmalarına,¹⁹ Adana'nın Haruniye ilçesinde ve Bilecik'teki Alman misyonerlerinin yetim yurdundaki Ermeni çocuklarına²⁰ dokunulmayarak yerlerinde bırakılması konusunda Hükûmet tarafından kesin talimatlar verilmiştir. Hastası ve görme engellisi bulunan Ermeni aileleri göç ettirilmemişlerdi.²¹

1915 yılında Osmanlı Hükûmeti, tek tek vilayetler nezdinde tedbirler olarak kimsesiz Ermenilerin mağduriyetleri önlenmeye çalışılırken 1916 yılı Mart ayında tehcir uygulamasına son verildikte sonra²² tüm vilayetlere genel tamim çıkarmıştı. Erkekleri göç ettirilmiş veya askerde olan kimsesiz ve velisiz aileler Ermeni ve yabancı bulunmayan köy ve kasabalara yerleştirilmesi, genç ve dul kadınların evlendirilmesi, on iki yaşına kadar olan çocuklar yetim ve öksüz yurtlarına yerleştirilmesi, eğer bu yurtların kapasitesi yetersiz ise Müslüman ailelerin yanlarına verilmesi ve bütün bunların işlerinin sağlanması için masrafların muhacirin tahsisatından karşılanması yoluna gidilmiştir. Yanlarına yetim çocuk verilen ailelere muhacirin tahsisatından aylık 30 kuruş verilmiştir.²³ Bu kadar genel bir talimattan kimsesiz Ermenilerin sayısının epey fazla olduğu anlaşılmaktadır.

1918 yılı başından itibaren Dünya'daki genel temayül doğrultusunda Osmanlı Hükûmeti'nde göç ettirilen Ermenilerin geri yerlerine dönmelerine müsaade edilmesi yönünde bir yumuşama görülmektedir. İttihat ve Terakki Hükûmeti çekildikten sonra yeni Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti'nin ilk icraatlarından biri tehcir edilen Ermenilerin yerlerine dönüşünü sağlayacak

¹⁹ BOA, DH.ŞFR, No.55/42, 17 Ağustos 1915 (4 Ağustos 1331) Dahiliye Nezareti'nden Sivas Vilayeti'ne.

²⁰ BOA, DH.ŞFR, No.55/43, 17 Ağustos 1915 (4 Ağustos 1331) Dahiliye Nezareti'nden Adana Vilayeti'ne. BOA, DH.ŞFR, No.55/49, aynı tarih Dahiliye Nezareti'nden Hüdavendigar Vilayeti'ne.

²¹ BOA, DH.ŞFR, No.56/27, 15 Eylül 1915 (2 Eylül 1331) Dahiliye Nezareti'nden Adana Vilayeti'ne.

²² BOA, DH.ŞFR, No.62/21, Talat Paşa imzası ile 15 Mart 1916 (2 Mart 1332) tarihinde Edirne, Adana, Ankara, Aydın, Hüdavendigar, Sivas, Kastamonu ve Konya vilayetleri ile İzmit, Bolu, Canik, Karesi, Kütahya, Niğde, Eskişehir ve Maraş mutasarrıflıklarına çıkarılan şifreli tamimde şöyle denilmektedir: “Görülen lüzüm ve icab-ı idarî ve askeriye binâen ba'demâ Ermeni sevkiyatının ta'ili takarrur ettiğinden şimdiye kadar çıkarılanlardan başka artık hiç bir sebep ve vesile ile Ermeni ihrac olunması ta'mimen tebliğ olunur.”

²³ BOA, DH.ŞFR, No.63/142, 30 Nisan 1916 (17 Nisan 1332) Talat Paşa'dan Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Adana, Erzurum, Edirne, Halep, Hüdavendigar, Sivas, Diyarbakir, Mamüretülaziz, Konya, Kastamonu, Trabzon vişayetleri ile İzmit, Canik, Eskişehir, Karahisar-ı Sahib, Maraş, Urfa, Kayseri ve Niğde mutasarrıflıklarına.

kararı olmak olmuştur. 18 Ekim 1918 tarihinde Meclis-i Vükela kararı ile bütün vilâyetlere göç ettirilen Ermenilerin yerlerine döneceği ve gerekli her türlü kalaylık ile yol ve yerleşim yerlerindeki güvenliğin sağlanması emri tebliğ edilmiştir.²⁴ Bu karardan sonra yerlerine dönen çok sayıda Ermeni aile olmuştur. Bu yerlerine dönen ailelerden biri de Karaman'dan göç ettirilen Çerkezoğlu Ermeni ailesidir.²⁵ Çerkezyan'ın hatıralarından anladığımızı göre devlet görevinde çalışan Ermeniler bu görevlerine hala devam etmekteydiler. Bu ailenin Kayseri'nin Talas nahiyesinde akrabalarının bu tarihte yaşamakta idiler ve bunlardan Artin Ağa Kayseri Valisi'nin faytonunu sürmektedir.²⁶

Tehcir kanunundan sonra Avrupa'ya göç edenler İstanbul üzerinden gelerek bir müddet burada kaldıktan sonra eski yerlerine dönmüşlerdi. İstanbul'da buldukları sırada İstanbul Ermenileri tarafından misafir edilmişlerdi.²⁷

Böylece azda olsa Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra Türkiye'de Ermeni vatandaşlarımız hayatlarını sürdürmekte idi. Yukarıda ayrıntıları ile izah edildiği gibi bunların bir kısmı göç ettirilmemiş bir kısmı ise 1918 yılından sonra geri dönmüşlerdi.

1918 yılında Anadolu'nun her tarafında az çok Ermeni nüfus yaşamakta idi. Bir İngiliz ajanı Harput ve Diyarbakır'a seyahat etmiş ve buralardaki Ermeni halkla ilgili verdiği bilgiler bize bölgede kalan Ermeniler hakkında fikir vermektedir. İsmi verilmeyen ajanın şifre notuna dayanarak Kahire'den General Clayton, 17 Aralık 1918'de Londra'ya durumu şöyle bildiriyor:

“Ajanın Harput ve Diyarbakır'dan verdiği rapora göre şu anda durum sakindir. Eskiden yaşayan 100 000 nüfustan şimdi çok az erkek fakat binlerce kadın ve çocuk kalmış ki onların çoğu haremelerde veya hizmetçi olarak veya çok kötü idare edilen öksüz yurtlarında İslamlaştırılmışlar. Diğer öksüz yurtları Alman ve Hollandalı misyonerlerin yardımları ile idare edi-

²⁴ BOA, HR.Mü, 43/34.

²⁵ Çerkezyan, *Dünya Hepimize Yeter*, s.54.

²⁶ Çerkezyan, *Dünya Hepimize Yeter*, s.69.

²⁷ Şiracıyan, *Bir Ermeni Teröristin İtirafı*, s.61.

lir..Diyarbakır'daki durum daha kötü 200 kadar aile sadece aynı tip bir Devlet Öksüz Yurdu'na terkedilmiş.”²⁸

Savaşlardan sonra Türkiye’de ne kadar Ermeni nüfus yaşadığını ancak Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra yapılan ilk nüfus sayımı olan 1927 sayımında tespit etmek mümkün olmaktadır. Bu sayımda milliyetler hem dini esasa hem de ana dili esasine göre tespit edilmiştir. Dinler esasine göre yapılan sayımda Gayrimüslimler mezheplerine göre yazılmışlar, Gregor-yenlik Ermenilerin milli mezhebi olduğundan cetvellerde Ermeni olarak yazılmıştır. Lisan cetvelinde ise Rumca, Fransızca, İngilizce, Arapça, Acemce ve Ermenice yazılmıştır. Her yerde Dinler ve lisanlar cetvellerindeki Ermeni sayıları birbirini tutmamaktadır. Bazı vilayetlerde dinler cetvelindeki Ermeniler daha fazla bazı vilayetler de ise lisan cetvelindeki Ermeniler daha fazladır. Lisan kısmındaki fazlalığı diğer mezheplerde de Ermenilerin olduğu ile açıklayabiliriz. Ermenilerin din cetvelinde ana diline göre daha fazla olması, o yerlerde Ermenilerin ana dili olarak artık Türkçe konuştukları kanaatini güçlendirmektedir.

1927 Nüfus Sayımı’nda yer alan mezheplerin hepsini, her mezhepte Ermeni olabileceğinden dolayı aşağıdaki tabloda gösterdik. Lisanlar kısmında ise ana lisan olarak diğer batı dillerini söylemeyeceklerinden hareketle sadece Ermenice’yi aldık. Tabloda o zamanki vilayetler esas alınmıştır.²⁹

VİLAYET	DİNLER					LİSAN
	Katolik	Protestan	Ortodoks	Hıristiyan	Ermeni	Ermenice
Adana	219	55	56	27	120	21
Afyonkarahisar	13	2	1	24	1	6
Aksaray	1	25		1	143	3
Amasya	6	3	39	190	777	596
Ankara	1 445	352	561	356	929	608
Antalya	25	2	12	18	4	3

²⁸ FO, 371/4172, No.10449.

²⁹ **Umumî Nüfus Tahriri (Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrinievvel 1927)**, Fasikül: I-2, Ankara, 1929, s.XLVIII-LX, LXII-LXXIV.

	Katolik	Protestan	Ortodoks	Hıristiyan	Ermeni	Ermenice
Artvin	9	2	30	7		2
Aydın	24	12	16	11		4
Balıkesir	116	24	333	59	2	26
Bayazıt					1	1
Bilecik	10	12	2	6	2	79
Bitlis				2	287	285
Bolu	3	1		3		
Burdur	7		9		13	5
Bursa	80	21	40	22	3	2
Cebelibereket	31	4	6	4		
Çanakkale	3 011	17	4 469	210	23	28
Çankırı	1	3	3	6	5	
Çorum	19	2	1	16	162	
Denizli	7	3	3	12		1
Diyarbakir	310	92	2	132	2 490	955
Edirne	155	23	341	122	71	60
Elâziz	49	12	227	192	1 992	2 399
Erzincan	6		1	5	58	66
Erzurum	9	1	10	15	12	14
Eskişehir	74	44	84	4	3	5
Gaziyıntap	16	24	1	2	12	5
Giresun	37	7	2	11	2	2
Gümüşhane	1	1		3	3	3
Isparta	7	9	4	7	8	
İstanbul	23 930	4 421	100 214	16 696	53 129	45 255
İzmir	5 196	495	591	112	20	26
Kars	16	14	150	120	13	21
Kastamonu	169	10	54	67	1 402	1 660
Kayseri	300	261	302	389	1 978	435

	Katolik	Protestan	Ortodoks	Hıristiyan	Ermeni	Ermenice
Kırklareli	51	14	109	157		2
Kırşehir	2	1	8	15	26	1
Kocaeli	16	24	20	5		7
Konya	154	38	93	63	484	64
Kütahya	177	34	98	53	32	34
Malatya	117	61	558	344	1 865	2 625
Manisa	32	11	124	32		
Maraş	18	21	25	24	22	8
Mardin	1 634	157	1	3 601	118	22
Mersin	366	70	531	61	128	16
Muğla	47	59	40	13		
Niğde	9	2	2	9	8	5
Ordu	9	16	120	15	105	249
Samsun	156	41	109	82	183	220
Siirt	167	41	6	84	1 585	265
Sinop	283	11	11	75	650	940
Sivas	135	16	200	529	3 477	4 122
Şebinkarahisar	2		12	6	38	25
Tekirdağ	47	4	82	48	73	186
Tokat	39	1	25	55	1 032	982
Trabzon	55	30	77	25	99	64
Urfa	59	3	4	6	48	63
Yozgat	157	29	56	137	3 795	1 801
Zonguldak	473	18	28	16		
Genel Toplam	39 511	6 658	109 905	24 307	77 433	64 745

Sonuç

Tabloda da görüldüğü gibi Türkiye’de kalan Ermenilerin çoğunluğu ana dili olarak Türkçe konuşmakta ve bunu da sayımda belirtmişlerdir. Ermenice’yi ana dil olarak belirten Ermenilerin sayısı din kısmında Ermeni ola-

rak yazılan Gregoryen Ermenilerin sayısından bile daha azdır. Ancak Protestan, Katolik ve Hıristiyan olarak yazılanların da tamamına yakını Ermeniler oluşturmaktaydı. Ana dilini Ermenice olarak ifade edenlerin sayısı 64.745 iken, din kısmında Katolik, Protestan, Hıristiyan ve Ermenilerin toplam sayısı 147.909'u bulmaktadır. Ermeni nüfusu üzerine çalışmaları olan McCarthy'nin tahminlerine katılarak, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan Ermenilerin sayısının takriben 140.000 olduğunu tahmin etmekteyiz.³⁰

1927 yılı nüfus sayımından sonra da Türkiye'den Ermeni göçleri devam etmiştir. 1935 nüfus sayımında 1927 sayımına göre daha az sayıda Ermeni tespit edilmiştir. Kategoriler değiştiği için doğru mukayese yapmak mümkün olamayacaktır. Ancak 1935 yılındaki Gregoryen sayısını, 1927 yılındaki Ermeni dininde olanların sayısı ile karşılaştırıldığında %42'lik bir azalma olduğu görülmektedir.³¹

1927 Nüfus sayımında genel olarak nüfus yazımında eksiklik olduğu daha sonra yapılan sayımlarla mukayese edildiğinde anlaşılmaktadır.³²

³⁰ McCarthy, **Muslims and Minorities**, s.123.

³¹ McCarthy, **Muslims and Minorities**, s.141.

³² McCarthy, **Muslims and Minorities**, s.145.146.

